

**GERHARD BARTODZIEJ
EDMUND NOWAK**

**OFIARY UPAMIĘTNIONE
NA CMENTARZU OBOZU PRACY
W ŁAMBINOWICACH
(1945–1946)**

**DIE UNVERGESSENEN OPFER
VOM FRIEDHOF DES ARBEITSLAGERS
IN ŁAMBINOWICE
(1945–1946)**

CENTRALNE MUZEUM JEŃCÓW WOJENNYCH W ŁAMBINOWICACH-OPOLU
OPOLE 2002

WPROWADZENIE

Ukazanie się niniejszej publikacji poprzedza uroczyste otwarcie i poświęcenie cmentarza ofiar Obozu Pracy w Łambinowicach/Lamsdorf (1945–1946), które nastąpi 16 września 2002 r. Cmentarz ten – urządzony wysiłkiem ludzi dobrej woli – upamiętnia zmarłych i zamordowanych w tym obozie. Jest symbolem dążenia do prawdy i poszanowania podstawowych wartości cywilizacji europejskiej.

Nie sposób zrozumieć historii tego szczególnego miejsca na śląskiej ziemi bez odwołania się do historii Europy XIX i XX wieku, historii dwóch systemów totalitarnych i dwóch wojen światowych. Otwarty cmentarz wpisuje się w szereg wojennych miejsc pamięci istniejących w tej miejscowości, gdzie spoczywają zmarli żołnierze kilkunastu narodów podczas kolejnych wojen: francusko-pruskiej 1870–1871, pierwszej oraz drugiej wojny światowej. Wszystkie cmentarze w Łambinowicach pokazują skutki nacjonalizmu dla tych wszystkich, którzy stali się ofiarami wojen i zorganizowanej nienawiści. Dziś są miejscem pamięci o wymiarze europejskim, symbolizującym losy zwykłych ludzi uwikłanych w wielkie zmagania historyczne. Są też przestroga przed powtórzeniem się podobnych dramatów i powodem do zadumy nad przeszłością. Ofiara życia ludzi spoczywających na cmentarzach w Łambinowicach nie powinna już nigdy dzielić i rodzić nienawiści, urazów i narodowościowych uprzedzeń.

Nazizm i stalinizm stanowiły duchowy fundament i pierwotną przyczynę powojennego odwetu na Ślązakach, którego konsekwencją były obozy takie, jak w Łambinowicach. Zasada odpowiedzialności zbiorowej dosięgła zwykłych ludzi: kobiet, dzieci, starców. W imieniu narodu, w imieniu ideologii, ginęły po wojnie, tysiące ludzi, którzy swoim życiem, swoją obecnością przeszkadzali w budowie nowego powojennego systemu władzy.

Prawda o Łambinowicach jest trudna dla Polaków, Niemców, dla tych wszystkich, których los zetknął z tragiczną historią tej małej miejscowości. Przez kilkadziesiąt lat po wojnie, aż do 1990 roku Łambinowice były symbolem historycznej przepaści między Niemcami a Polakami. Ludzie dobrej woli z tych krajów podjęli wielki i trudny wysiłek, żeby zbudować nowe dobre sąsiedztwo, którego podstawą są zasady przyjaznej współpracy i porozumienia. W tych działaniach musiało być miejsce dla prawdy o powojennych losach Niemców i Ślązaków w Polsce, dla prawdy o Obozie Pracy w Łambinowicach 1945–1946 i wielu innych powojennych obozach, dla prawdy o śląskim losie.

Pierwszy znak pamięci na miejscu obozu w Łambinowicach w postaci drewnianego krzyża postawili w 1991 r. polscy mieszkańcy Łambinowic. Krzyż ten stanowi dziś główny element cmentarza. Ślady ognia na krzyżu świadczą o tym, jak trudna jest dla wielu ludzi prawda o Łambinowicach.

Drugi znak pamięci w postaci śląskiego krzyża pokutnego postawiła w 1995 r. mniejszość niemiecka we współdziałaniu z władzami samorządowymi i państwowymi. Idea upamiętnienia powstała w 1990 roku. Pierwotnie proponowano umieszczenie na krzyżu napisu z tekstu z Modlitwy Pańskiej: „Odpuść nam nasze winy, jako i my odpuszczamy naszym winowajcom”. Wymowa polityczna tej najstarszej i pierwszej modlitwy była nie do przyjęcia dla ówczesnych władz w wolnej już przecież Polsce. Napis zastępczy: „Polakom i Niemcom ofiarom obozu w Łambinowicach” był wynikiem długich rokowań i kompromisu. Ten krzyż nosi także ślady nienawiści. Został wyrwany z fundamentów i sprofanowany krótko przed Wielkanocą 1997 r.

Trzeci znak pamięci stanowi urządany w latach 2000–2002 cmentarz Obozu Pracy (1945–1946) – miejsce spoczynku części ofiar. Sondażowa ekshumacja w wybranych miejscach potwierdziła ich obecność. Część ofiar pochowana została poza terenem obozu, w jego bezpośrednim sąsiedztwie.

VORWORT

Die vorliegende Veröffentlichung erscheint unmittelbar vor der feierlichen Eröffnung und Einweihung des Friedhofs für die Opfer des Arbeitslagers Łambinowice/Lamsdorf (1945–1946), die für den 16. September 2002 angesetzt wurde. Der Friedhof – ein Werk von Menschen guten Willens – soll an Verstorbene und Ermordete dieses Lagers erinnern. Er symbolisiert das Streben nach Wahrheit und drückt die Achtung vor den grundlegenden Werten der europäischen Zivilisation aus.

Die Geschichte dieses besonderen Ortes in Schlesien kann man nur dann erklären, wenn man auch die europäische Geschichte des 19. und 20. Jhs., die Geschichte von zwei totalitären Systemen und zwei Weltkriegen in Betracht zieht. So wird auch dieser, nun eingeweihte Friedhof, in eine Reihe von bereits bestehenden Gedenkstätten eingebettet. Soldaten von mehr als einem Dutzend von Nationen, die am preußisch – französischen Krieg 1870–1871 oder später am Ersten bzw. Zweiten Weltkrieg teilgenommen hatten, fanden hier ihre letzte Ruhestätte. Die Friedhöfe von Łambinowice konfrontieren den Besucher mit den Folgen von Nationalismus, von denen alle betroffen waren, die zu Opfern vom organisierten Hass geworden sind. Heute sind das Gedenkstätten von europäischer Dimension, die Schicksale von einfachen Menschen schildern, die unvermittelt von großen, historischen Prozessen aus ihrer Bahn geworfen wurden. Sie warnen vor einer Neuauflage von solchen Tragödien und veranlassen zum Nachdenken über die Vergangenheit. Das Opfer, das die in Łambinowice ruhenden Menschen in Gestalt ihres Lebens dargebracht haben, sollte niemals mehr trennen und Hass sowie nationale Ressentiments hervorrufen.

Der Nationalsozialismus und der Stalinismus legten geistige Fundamente und bildeten die primäre Ursache für die nach dem Krieg an den Schlesiern geübte Rache, in deren Konsequenz Lager wie das in Łambinowice, errichtet wurden. Das Prinzip der Kollektivschuld hatte einfache Menschen getroffen: Frauen, Kinder und Alte. Im Namen der Nation, im Namen der Ideologie, mußten nach dem Krieg Tausende von Menschen ihr Leben lassen, weil sie und ihre Präsenz vor Ort als Störung beim Aufbau eines neuen Machtsystems empfunden wurden.

Die Wahrheit über Łambinowice ist ein Ärgernis für Polen und Deutsche, für all diejenigen, die vom Schicksal mit der tragischen Geschichte dieses kleinen Ortes konfrontiert wurden.

Jahrzehntelang, bis 1990, stand Łambinowice für den tiefen historischen Abgrund, der Polen und Deutsche voneinander trennte. Menschen guten Willens aus beiden Ländern unternahmen jedoch große und mühevollen Anstrengungen, um zwischen beiden Völkern gutnachbarschaftliche Beziehungen auf der Grundlage von freundschaftlicher Zusammenarbeit und Verständigung aufzubauen. In diesen Bemühungen mußte auch Platz gefunden werden für die Wahrheit über das Schicksal von Deutschen und Schlesiern in Polen der Nachkriegszeit, auch für die Wahrheit über das Arbeitslager in Łambinowice in den Jahren 1945–1946 sowie über zahlreiche weitere Lager, für die Wahrheit über Schicksale, die zahlreichen Schlesiern widerfahren sind.

Das erste Zeichen des Gedenkens an der Stätte, an der sich das Arbeitslager befand, errichteten die polnischen Einwohner von Łambinowice in Form eines aus Holz angefertigten Kreuzes im Jahr 1991. Dieses Kreuz bildet heute das wichtigste Element des Friedhofs. Spuren von Feuer und Ruß sind Zeugen dafür, wie schwer die Wahrheit über Łambinowice für manche zu akzeptieren ist.

Das zweite Zeichen für Erinnerung und Gedenken, ein schlesisches Bußkreuz, wurde im Jahr 1995 von Angehörigen der deutschen Minderheit unter Mitwirkung von kommunalen und staatlichen Behörden aufgestellt.

Fragment modlitwy „Ojcze Nasz” umieszczony u stóp drewnianego krzyża jest symbolem wspólnych wartości, które umożliwiają przezwycięzenie przeszłości i stanowią fundament nowych stosunków polsko-niemieckich. Tablice z nazwiskami tych ofiar obozu, które pozostały zapisane w potwierdzonych dokumentach, są wynikiem długich i wspólnych działań wielu ludzi. Po upływie kilkudziesięciu lat niemożliwe jest ustalenie pełnej listy ofiar obozu w Łambinowicach. Ta lista pozostaje nadal otwarta. Kamienie polne na zielonej murawie cmentarza są symbolem miejscowości śląskich, z których pochodziły ofiary obozu. Tu także nie było możliwości uwzględnienia wszystkich miejscowości.

Historia upamiętnienia ofiar powojennego obozu w Łambinowicach dobrze ilustruje rozwój polsko-niemieckiego sąsiedztwa, jest dowodem na to, że zwyciężył humanitarny i chrześcijański obowiązek uczczenia zmarłych i pomordowanych.

Niech ten cmentarz pozostanie na zawsze miejscem pamięci, refleksji, modlitwy i spotkań, aby nigdy już na śląskiej ziemi nie powtórzyły się tragedie XX wieku.

*

Publikacja zawiera nazwiska ofiar Obozu Pracy w Łambinowicach (1945–1946), które w 2002 r. umieszczone zostały na marmurowych tablicach upamiętniających na cmentarzu tego obozu. Nazwiska te ustalone zostały w wyniku długotrwałych prac na podstawie wiarygodnych źródeł historycznych, dokumentów urzędowych oraz innych materiałów różnej proveniencji, które dostępne były polskim i niemieckim historykom oraz archiwistom.

Nazwiska ułożone są w porządku alfabetycznym na dwóch oddzielnych listach. Sporządzenie dwóch list zamiast jednej uzasadnione było przede wszystkim zróżnicowanym charakterem źródeł polskich i niemieckich. Ich układ w niniejszej publikacji odpowiada zestawieniu na tablicach upamiętniających na cmentarzu z tą różnicą, że nazwiska i imiona postanowiono uzupełnić dodatkowymi informacjami: datą urodzenia, datą zgonu oraz miejscem zamieszkania. Dane te mogą być pomocne rodzinom ofiar oraz wszystkim osobom odwiedzającym cmentarz.

Łącznie na marmurowych tablicach na cmentarzu, a zarazem na dwóch zamieszczonych listach znajduje się 1137 nazwisk osób zmarłych i pomordowanych w Obozie Pracy w Łambinowicach w latach 1945–1946. Pierwsza lista, zawierająca 726 nazwisk, sporządzona została na podstawie części dokumentacji obozowej, odnalezionej w 1992 r., a następnie opublikowana w pracy Edmunda Nowaka pt. *Spis osadzonych i zmarłych w Obozie Pracy w Łambinowicach (lipiec 1945 – październik 1946)/ Verzeichnis der Inhaftierten und Toten des Arbeitslagers in Łambinowice (Juli 1945 – Oktober 1946)*, Opole 1998. Lista ta została decyzją Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Warszawie z dnia 2 maja 2001 r. zatwierdzona – na wniosek Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach–Opolu – do umieszczenia na tablicach upamiętniających na cmentarzu ofiar Obozu Pracy w Łambinowicach. Druga lista, obejmująca 411 nazwisk, została sporządzona na podstawie posiadanych dokumentów archiwalnych przez Bundesarchiv-Lastenausgleichsarchiv w Bayreuth (Niemcy). Zatwierdzona została ona 5 czerwca 2002 r. – również na wniosek Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach–Opolu – przez Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Warszawie do zamieszczenia na tablicach upamiętniających na tym cmentarzu. Informacje o źródłach zostały też podane na końcu tych dwóch list, zarówno na tablicach pamiątkowych, jak również w niniejszej broszurze.

Obie listy zamieszczono w wersji oryginalnej, tj. takiej, w jakiej zostały one sporządzone i zatwierdzone. Ujednolicono jedynie niektóre znaki graficzne w obu listach. Puste miejsca w rubrykach dotyczących daty urodzenia, daty zgonu oraz miejsca zamieszkania oznaczają brak danych źródłowych, natomiast znak (?) przy

Die Idee, der Opfer von Łambinowice zu gedenken, ist bereits im Jahr 1990 aufgekommen. Ursprünglich wurde vorgeschlagen, in der Inschrift die Worte aus dem *Vaterunser* zu zitieren: „Und vergib uns unsere Schuld, wie auch wir vergeben unsern Schuldigern“. Die politische Aussage dieses ältesten und ersten Gebetes war jedoch inakzeptabel für offizielle Vertreter des nun freien Polens. Der Ersatztext: „Polen und Deutschen, Opfern des Lagers von Łambinowice“ war ein Ergebnis von langen Verhandlungen und Kompromissen. Auch dieses Kreuz trägt Spuren des Hasses. Kurz vor Ostern im Jahr 1997 wurde es umgestürzt und geschändet.

Das dritte Zeichen des Gedenkens bildet der in den Jahren 2000–2002 errichtete Friedhof für die Opfer des Arbeitslagers – die Ruhestätte eines Teils der Opfer. Exhumierungsarbeiten an ausgewählten Stellen haben bestätigt, dass hier ihre sterblichen Überreste ruhen. Ein Teil der Opfer wurde auch außerhalb des früheren Lagergeländes, in seiner direkten Nachbarschaft, begraben.

Die Worte aus dem *Vaterunser* am Sockel des Holzkreuzes stehen für gemeinsame Werte, mit deren Hilfe die Schatten der Vergangenheit überwunden und Grundlagen für ein neues Verhältnis zwischen Deutschen und Polen gelegt werden können.

Die Tafeln mit den Namen der Opfer, die an Hand von sorgfältig überprüften Dokumenten angefertigt wurden, bilden ein Ergebnis von langwierigen und gemeinsamen Arbeiten vieler Menschen. Leider ist es nach mehreren Jahrzehnten nicht mehr möglich, eine vollständige Liste von Opfern des Arbeitslagers zu erstellen. Somit bleibt sie weiterhin offen. Die Feldsteine auf der grünen Wiese des Friedhofs symbolisieren Dörfer und Orte, aus denen die Opfer stammten. Auch hier konnten nicht alle berücksichtigt werden.

Die Geschichte der Gedenkarbeit im Zusammenhang mit dem Arbeitslager Łambinowice spiegelt die Entwicklung der deutsch – polnischen Nachbarschaft wieder und ist darüber hinaus ein Beleg dafür, dass sich die humane und christliche Pflicht, Tote und Ermordete zu ehren, letztendlich durchsetzen konnte.

Möge dieser Friedhof für immer eine Stätte der Einkehr und des Gedenkens, der Begegnung und Gebetes bleiben, damit sich in Schlesien die Tragödien des 20. Jhs. niemals mehr wiederholen.

*

Die vorliegende Veröffentlichung beinhaltet auch die Namen der Opfer des Arbeitslagers Łambinowice (1945–1946), die sich an den Marmortafeln auf dem Friedhof befinden. Sie wurden nach langwierigen Arbeiten an Hand von glaubwürdigen historischen Quellen, offiziellen Dokumenten und Unterlagen unterschiedlicher Provenienz ermittelt, die polnischen und deutschen Historikern und Archivaren vorlagen.

Die Namen stehen in alphabetischer Ordnung auf zwei getrennten Listen, die sich vor allem aus dem unterschiedlichen Charakter von polnischen und deutschen Quellen ergeben. Ihre Reihenfolge in dieser Veröffentlichung entspricht der Zusammenstellung an den Gedenktafeln auf dem Friedhof, allerdings mit dem Unterschied, dass die Vor- und Nachnamen um zusätzliche Informationen über Geburts- und Sterbedatum und Wohnort ergänzt wurden. Diese Angaben können für Angehörige der Opfer und alle andere Besucher hilfreich sein.

Insgesamt befinden sich an den Marmortafeln sowie in den zwei veröffentlichten Verzeichnissen die Namen von 1137 Personen, die im Arbeitslager Łambinowice in den Jahren 1945–1946 gestorben oder umgebracht wurden. Die erste Liste mit 726 Namen wurde an Hand eines Teils der Lagerdokumentation erstellt, die im Jahr 1992 gefunden und von Edmund Nowak in seinem Buch *Lista osadzonych i zmarłych w Obozie Pracy w Łambinowicach (lipiec 1945 – październik 1946/Verzeichnis der Inhaftierten und Toten des Arbeitslagers in Łambinowice (Juli 1945 – Oktober 1946)*, Opole 1998, veröffentlicht wurde. Diese Liste wurde auf An-

niektórych pojedynczych nazwiskach oznacza brak imienia. W tych przypadkach ustalenie imienia okazało się niemożliwe. Luki występujące w informacjach o niektórych zmarłych mają charakter obiektywny i wynikają z braku, niedostatku lub niedoskonałości materiału źródłowego.

Należy wyjaśnić, że lista 1137 zmarłych, która znalazła się na tablicach pamiątkowych na cmentarzu nie zawiera pełnej liczby ofiar tego obozu. Poza tą listą pozostaje pewna liczba zmarłych, których nazwiska mogą być ustalone w wyniku dalszych badań i na podstawie wiarygodnych źródeł. W przyszłości wszystkie nazwiska tych osób, których śmierć zostanie udokumentowana na podstawie wiarygodnych dokumentów, zostaną umieszczone na dodatkowych tablicach.

W końcowej części tej publikacji wymieniono nazwy 39 miejscowości, z których pochodziła największa liczba osadzonych i zmarłych w tym obozie, a które znalazły się na tabliczkach na kamiennych głazach rozmieszczonych na cmentarzu. Kilka zdjęć ilustruje przebieg prac nad urządzeniem tego cmentarza, stan przed jego otwarciem oraz pokazuje przykładowe tablice z nazwiskami ofiar.

*

Rodziny ofiar i byłych więźniów obozu w Łambinowicach prosimy o przyjęcie wyrazów głębokiego współczucia i braterstwa, życzeń pokoju i pomyślnego losu. Niech cierpienie Wasze i Waszych bliskich przyniesie owoce pokoju i pojednania.

W imieniu organizatorów uroczystości otwarcia i poświęcenia cmentarza oraz własnym pragniemy serdecznie podziękować tym wszystkim osobom i instytucjom, które przyczyniły się do humanitarnego upamiętnienia zmarłych i pomordowanych w tym obozie, zarówno tych, których nazwiska znalazły się na tablicach pamiątkowych, jak i tych, których nazwisk nie udało się ustalić i pozostają nadal bezimiennymi. Autorzy mają również nadzieję, że publikacja ta utrwali w zbiorowej pamięci Niemców i Polaków bolesną prawdę o tragicznych losach Ślązaków w powojennej historii Śląska Opolskiego.

Prof. dr hab. Gerhard Bartodziej

Prezes Domu Współpracy Polsko-Niemieckiej

dr Edmund Nowak

Dyrektor Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych
w Łambinowicach–Opolu

Opole, wrzesień 2002 r.

trag des Zentralen Museum für Kriegsgefangene in Łambinowice–Opole von dem staatlichen Rat für den Schutz von Gedenkstätten offiziell am 2 Mai 2001 bestätigt und für die Gedenktafeln auf dem Friedhof in Łambinowice zugelassen. Die zweite Liste, mit 411 Namen, wurde auf der Grundlage von Archivmaterialien von dem Bundesarchiv – Lastenausgleichsarchiv in Bayreuth zusammengestellt. Sie wurde – ebenfalls auf Antrag des Zentralen Museums für Kriegsgefangene in Łambinowice–Opole – vom Rat für den Schutz von Gedenkstätten in Warschau am 5. Juni 2002 bestätigt und für Tafeln auf dem Friedhof zugelassen. Quellenangaben befinden sich unter den jeweiligen Verzeichnissen, sowohl an den Gedenktafeln, als auch in der vorliegenden Broschüre.

Beide Verzeichnisse wurden in der Originalfassung, d.h. so, wie sie erstellt wurden, zitiert. Vereinheitlicht wurden lediglich einige graphische Zeichen in beiden Listen. Leerstellen bei Angaben über Geburts-, Sterbedatum und Wohnort bedeuten, dass sich darüber in den Quellen keine Angaben finden, das Fragezeichen (?) bei einigen Nachnamen heißt dagegen, dass der Vorname unbekannt ist. Die Lücken bei Angaben über einige Verstorbene haben objektiven Charakter und sind auf das Fehlen bzw. Mängel des Archivmaterials zurückzuführen.

In das Verzeichnis von 1137 Toten, deren Namen an den Gedenktafeln stehen, wurden nicht alle Opfer dieses Lagers aufgenommen. Unberücksichtigt blieb eine bestimmte Zahl von Verstorbenen, deren Namen erst nach weiteren Forschungen und auf der Grundlage von glaubwürdigen Quellen festgestellt werden können. Alle Namen von Personen, deren Tod an Hand von glaubwürdigen Unterlagen bestätigt wird, werden in Zukunft an weiteren Tafeln angebracht.

Im letzten Teil der vorliegenden Broschüre wurden 39 Orte aufgelistet, aus denen das Gros der Toten und Verstorbenen dieses Lagers stammte. Diese Namen stehen auch an den Steinen, die sich auf dem Friedhofsgelände befinden. Einige Bilder schildern den Verlauf der Arbeiten an der Errichtung dieses Friedhofs, die Situation vor seiner Eröffnung und Gedenktafeln mit den Namen der Opfer.

*

Den Angehörigen der Opfer und früherer Häftlinge des Lagers Łambinowice möchten wir Zeichen für unser tiefes Mitgefühl und Verbundenheit bezeugen sowie Frieden und Wohlergehen wünschen.

Im Namen der Veranstalter der feierlichen Eröffnung und Einweihung des Friedhofs sowie in unserem eigenen möchten wir einen aufrichtigen Dank an alle Personen und Institutionen richten, die ihren Beitrag geleistet hatten, damit der verstorbenen und ermordeten Opfer dieses Lagers, der bekannten und der namenlosen, human gedacht werden kann.

Die Verfasser hoffen auch, dass die vorliegende Veröffentlichung in der kollektiven Erinnerung von Polen und Deutschen die schmerzliche Wahrheit über das tragische Schicksal der Schlesier in der Nachkriegsgeschichte des Oppelner Schlesiens aufrechterhalten wird.

Prof. Dr. habil. Gerhard Bartodziej

Präsident des Hauses
der Deutsch-Polnischen Zusammenarbeit

Dr. Edmund Nowak

Direktor des Zentralen Museums
für Kriegsgefangene in Łambinowice–Opole

SPIS TREŚCI/INHALT

Przedmowa	4
Vorwort	5
Lista ofiar Obozu Pracy w Łambinowicach (1945–1946)	10
Liste der Opfer des Arbeitslagers Łambinowice (1945–1946)	10
Lista zmarłych w Łambinowicach (1945–1946)	30
Liste der Toten von Lamsdorf/Łambinowice (1945–1946)	30
Wykaz miejscowości skąd pochodziła największa liczba osadzonych i zmarłych w Obo- zie Pracy w Łambinowicach (1945–1946)	42
Herkunftsorte der meisten Häftlinge und Verstorbenen des Arbeitslagers Łambinowice (1945–1946)	42
Ilustracje	43
Bilder	43